

9. Фасулати К.К. Полевое изучение наземных беспозвоночных. – М.: Высш. шк., 1971. – 378 с.
10. Червонний А.Є. Теоретичні основи та деякі практичні результати використання технології подрібненої деревини гілок у сільському господарстві України// Наук. вісник НАУ. – 1999, вип. 13. – С. 259-267.
11. Червонний А.Є. Вплив подрібненої деревини гілок на збагачення ґрунту макро-міцетами// Наук. вісник НАУ. – 1999, вип. 19. – С. 239-244.
12. Червонний А.Є. Мікроміцети ґрунту з подрібненою деревиною гілок// Наук. вісник НАУ. – 2000, вип. 29. – С. 298-303.
13. Червонний А.Є. Вплив внесення подрібненої деревини гілок на властивості ґрунту// Вісник аграрної науки. – 2000, № 8. – С. 17-20.
14. Червонний А.Є. Випробування технології подрібненої деревини гілок в Україні// Лісівництво і агролісомеліорація. – 2000, № 98. – С. 75-84.
15. Червонний А.Є., Елланська І.О. Вплив внесення в ґрунт подрібненої деревини гілок листяних порід на мікобіоту зерна вівса// Наук. вісник НАУ. – 2001, вип. 34. – С. 266-271.
16. Leisola, M.S.A & Garcia, S. (1989) "The mechanismus of lignin degradation" in Enzyme systems for lignocellulose degradation. – Atelier tenu a Galway, Irlade dans le carde de la Communaute economique europeenne. Publie par Elsevier Applied Science pP. 89-99.
17. Lemieux, G. & Lapointe, R.A. (1986) "Le bois ramial et les mecanismes de fertilite du sol". Departement des Sciences Forestiers Universite Laval, Quebec, 29 pages.
18. Lemieux, G. (1996) "The higger World that feeds us: the living soil" Coordination Group on Ramial Wood, Laval University, Canada, publication n° 59, 46 pages.
19. Lemieux, G. (1997) "The fundamentals of Forest Ecosystem Pedogenetics: An Approach to Metastability Through Tellurian Biology" Ministry of forest of British Columbia, Canada and Laval University publication № 72, 59 pp.
20. Rayner, A.D. & Boddy, L. (1988) "Fungal Decomposition of Wood" John Wiley and Sons, 597 pages.

УДК 630\*2:504.062:599.731.1[477.52/54]

Здобувач А.М. Шадура<sup>1</sup>;  
здобувач І.Т. Гулик<sup>2</sup> – Поліський філіал  
УкрНДІЛГА ім. Г.М. Висоцького

## ОСНОВНІ ЗАПАСИ ПРИРОДНИХ КОРМІВ КАБАНА ЗВИЧАЙНОГО У ЛІСАХ СХІДНОГО ПОЛІССЯ УКРАЇНИ

Вивчені річний раціон кабана звичайного за видами та категоріями корму та за переважанням їх в раціоні в окремі сезони року для Східного Полісся України. Визначені середні запаси надземної та підземної фітомаси трав та дерев, насіння та плодів дерев, а також запаси сільськогосподарських кормів. Проведено дослідження надалі можуть бути використані для визначення кормопридатості, бонітету та кормової ємності угідь для мисливських користувачів цієї природної зони.

*Graduand A.M. Shadura; graduand I.T. Ghulik –  
Ukrainian Research Institute for Forestry and Agricultural Land  
Reclamation Named After G.M. Vysotsky, Polyessye Branch*

## Wild boar natural fodder principal supplies in Ukrainian Eastern Marshy Woodlands

The study covers annual ration of wild boar (*Sus scrofa* L.) specifying fodder types and categories and their balance in the ration throughout certain seasons in Ukrainian Eastern Marshy Woodlands. Average resources of over- and underground phytomass of herbage

<sup>1</sup> Наук. керівник: проф. М.М. Ільєнко, д-р біол. наук.

<sup>2</sup> Наук. керівник: проф. В.П. Краснов, д-р с.-г. наук.

and trees, seeds and fruit of the latter as well as agricultural fodder have been determined. Results of the study may be applied in a future analysis of fodder suitability, feed habitat and capacity of game preserves established within this nature zone.

Аналіз ботанічного складу вмісту шлунків, структура річного раціону кабана, наземні та підземні запаси кормових рослин, запаси насіння та плодів дерев, запаси сільськогосподарських рослин, корми тваринного походження.

Дикий кабан (*Sus scrofa* L.) є найчисельнішим видом мисливських копитних тварин і відноситься до найважливіших об'єктів полювання в Україні. Чисельність популяції кабана та активність її відтворення тісним чином пов'язані з кормовими умовами угідь. Спеціалістам мисливського господарства, які займаються використанням та відтворенням кабана необхідно знати, яким кормам кабани надають перевагу у даному регіоні, які природні запаси цих кормів та кормова ємність конкретного типу мисливських угідь потрібні для кабана. Важливо встановити, яку чисельність кабана здатен утримувати на одиницю площі той чи інший тип мисливських угідь без додаткової підготовки з боку людини. Знаючи це, можна проектувати ті чи інші заходи, які з одного боку впливатимуть на угіддя, покращуючи їх кормові умови, а з другого – на популяцію дикого кабана, наприклад, шляхом збалансованої підготовки тварин у критичні періоди року. Не дивлячись на важливість даної проблеми, визначенню запасів природних кормів кабана присвячено невелику кількість досліджень, а в умовах Східного Полісся України такі роботи не проводились взагалі.

З літературних джерел відомо, що близько 2/3 усього корму кабан добуває з ґрунту або лісової підстилки [1]. За добу дорослий кабан споживає 2,5-6,0 кг кормів [8]. Харчується кабан різноманітною їжею, яку умовно можна розділити на 4 групи [10]. До першої групи кормів відносяться кореневища, бульби, корені, цибулини рослин, що добуваються кабаном більшу частину року по всьому ареалу і становлять 18-96 % маси інших кормів. Друга група включає: плоди фруктових дерев, горіхи, ягоди, насіння, які кабан споживає після їх дозрівання й у випадку гарного врожаю узимку добуває з-під снігу. Наприкінці літа і восени ці корми можуть становити 80-98 % від маси всіх інших кормів. Третю групу становлять вегетативні надземні частини рослин. Зелені частини трав'янистих рослин споживаються, головним чином, навесні, а кора, гілки, пагони й порохно як вимушений корм нерідко використовується взимку. До четвертої групи відносяться тваринні корми: земляні хробаки, комахи і їх личинки, молюски, риба, гризуни, комахоїдні, яйця птахів, ящірки, змії, жаби, падаль і т.д. – слугують кормом кабанові частіше в теплий період року, але тією чи іншою мірою можуть використовуватися цілий рік.

Дослідженнями, які проводились на Білоруському Поліссі встановлено, що до раціону кабана, незалежно від дослідних ділянок, входили підземні частини рослин – до 75 %; на трави та опале листя припадало 12,5 %, на корми тваринного походження – 11 %, на ґрунт – 2 %. Протягом літа основу раціону становили: зернові злакові культури (у окремих тварин до 95 %), плоди фруктових дерев та трави (разом – до 10 %) [3]. У зоні відчуження ЧАЕС частка надземної фітомаси у середньорічному раціоні кабана становить 36 %, на

підземні органи рослин припадає 33 %, на плоди та насіння – 14 %, на корми тваринного походження – 5 %. Проте частка підземних органів рослин і ґрунтових тварин узимку залежить від наявності та глибини снігового покриву і може становити від 40 до 80 %, проти 30 % літом [12]. Ґрунт, який потрапляє в організм кабана у результаті поїдання корму з підстилки, дернини, і верхнього шару ґрунту в раціоні кабана становить 2 % [14].

Весняне харчування кабана досліджувалось у лісах Центрального Полісся України [9]. Усього у шлунках тварин навесні виявлено 48 кормових видів, серед яких: 14 видів тварин, 33 види рослин та 1 вид грибів. Крім того, у шлунках кабанів траплялись частки лісової підстилки та ґрунт. У весняний період у раціоні кабана на Центральному Поліссі переважають рослинні корми – 95,3 %, серед яких переважну частку займає надземна фітомаса трав – 18,3 %, жолуді дуба, які залишились з осені – 11,9 %. Корми тваринного походження у весняний період займають невелику частку в раціоні, у середньому – 4,2 % від маси вмісту шлунка. Крім того, у вмісті шлунків цих тварин було знайдено 1 вид гриба – дощовик несправжній, хоча за даними Майнхардта [11], дикі кабани ніколи не вживають грибів.

Хоча кабан і всеїдна тварина, однак його кормова база може різко змінюватись в окремі роки. У межах великого ареалу склад кормів кабана також істотно змінюється, як за значенням тієї або іншої групи кормів, так і за видовим складом кормових об'єктів. Це залежить від набору кормів у природі, їх наявності та доступності. Російські вчені стверджують, що кабани, які мешкають в очеретяних та рогових заростях, забезпечені кормами (кореневищами) протягом усього року, а популяції лісових угідь цілком залежать від урожаїв жолудів, плодів і горіхів, тому випадання глибокого снігу в роки низького врожаю цих кормів призводить до масової загибелі звірів [13, 16].

Завдяки особливостям біології та кормової поведінки роль кабана в житті лісу може мати велике значення, хоча вона вивчена недостатньо. Завдяки характерній цьому виду риючій діяльності кабани сприяють загортанню насіння в ґрунт, а тим самим – поновленню деревних порід. Особливо велике значення ця діяльність має в дібровах. Користь кабана в лісовідтворенні є великою при невисокій або середній щільності його популяції і взагалі відсутня при високій щільності цих тварин. Так, у деяких районах Білоруського Полісся при нестатках основних кормів, кабани приносять вагомий збиток відтворенню лісу: риють корені молодих рослин дуба, ясеня та граба [17]. Особливо сильно пошкоджуються сходи й самосів широколистяних порід до 3 – 5 років [15]. У місцях постійних пороїв із фітоценозів випадають види, які не переносять постійного багаторазового пошкодження кореневої системи, і в першу чергу гинуть деревні породи. За даними П.Г. Козло [6], в окремих біотопах Біловезької пущі площа, яку займали порії кабана у ялиново-дубово-грабовому лісі, досягали 60 %, у ялинниках – 28, у змішано-хвойному лісі – 10, вільшаниках – 18 і заплавних ценозах – 12 %. При чисельності кабана близько 2 тис. голів під загрозою знаходилось близько 20 % всієї площі пущі. Поїдаючи насіння дуба, бука і деяких інших порід, особливо у маловрожайні роки, звірі перешкоджають нормальному відтворенню лісу. Саме в цих ви-

падках кабан сприяє зміні деревних порід, зокрема, заміні дубових лісів березовими або заміні дуба ялиною.

Давно відоме значення кабана в знищенні шкідників лісу. Так, году-ючись личинками травневого хруща, кабан знижує їх чисельність на 30 – 40 %. Знищує кабан соснового п'ядуна й інших шкідників лісу. При місцевих збільшеннях чисельності шкідників кабани настільки її пригнічують, що усу-вають спалах [5].

Для дослідження запасів природних кормів кабана звичайного в лісах Східного Полісся України нами було відібрано три мисливські господарства, які розташовані у Чернігівській та Київській областях (у відносно бідних, се-редніх та багатих за продуктивністю на природні корми угіддях). Матеріал для проведення досліджень відбирався протягом різних сезонів 2002-2003 ро-ків у мисливських господарствах, розташованих у зоні Східного Полісся Ук-раїни, а саме: у Київській області – в ДЛМГ "Дніпровсько-Тетерівське" та Вище-Дубечанському ДЛГ; у Чернігівській області – в МГ "Великий Бір".

Для дослідження видового складу раціону кабана звичайного проведе-но обстеження 80 шлунків цих тварин шляхом аналізу їх ботанічного складу. Для цього протягом двох років щомісячно в перелічених вище господарствах відстрілювались тварини. Крім того, для уточнення видового складу раціону використані матеріали досліджень, які проводились у 2001 році в ВМГ "Краснянське". Аналіз вмісту шлунків кабана здійснювався на свіжому мате-ріалі за методикою наведеною в роботі [14]. Систематичний аналіз видів про-водився з використанням визначника вищих рослин України [4].

Обстеження місць для закладки пробних площ у лісових типах угідь на стаціонарах проводилось за методикою А.А. Козловського [7] із невелики-ми змінами. Пробні площі закладались розмірами 10×10 м. Надземна кормо-ва зона кабана враховувалась на висоті до 100 см від поверхні ґрунту, підзем-на – до глибини 30 см (у шарі лісової підстилки та верхньому шарі ґрунту). Крім лісових земель покритих лісом пробні площі закладались на непокритих лісом землях: луках, болотах, пасовищах, а також сільгоспугіддях. Всього бу-ло закладено 182 пробні площі, на яких у трикратній повторності (у різні се-зони року) проводився відбір польового матеріалу.

Для визначення запасів надземної фітомаси кормових трав для кабана на дослідних ділянках візуально оцінювалось проективне покриття кожного кормового виду в цілому на пробній площі та на кожному закладеному геобо-танічному квадраті розміром 1×1 м. Перелік кормових видів для кабана, крім визначених у вмісті шлунку цих тварин, встановлювався шляхом стежкуван-ня кабана у місцях його харчування. Середній запас фітомаси кожного кор-мового виду на 1 м<sup>2</sup> вираховувався як середній запас із 3-х закладених на пробі квадратів. Загальний запас трав визначався, як сума інтерпольованих запасів окремих кормових видів на всю пробну площу.

Підземний запас коренів та кореневищ трав, які найчастіше спожива-ються диким кабаном визначався шляхом їх викопування на закладених ге-оботанічних квадратах та зважування. Для визначення співвідношення над-земної та підземної фітомаси на пробній ділянці оцінювалось проективне

покриття на кожному з трьох закладених геоботанічних квадратів, а також середня кількість досліджуваних рослин на одному квадраті.

Запаси жолудів дуба, плодів дерев і ягід визначались у період максимального їх плодоношення у характерних типах лісу в літньо-осінній період на облікових площадках. Площадки закладались розмірами: для ягідних рослин (чорниці, брусниці, суниці) – 1×1 м, для жолудів дуба – 4×4 м. Тут також застосовувався метод закладки геоботанічних квадратів та інтерполяції врожаю на всю площу пробної ділянки. Для підлісних порід врожайність визначалась, виходячи з розрахунку на 10 плодоносних дерев. З усіх облікових площадок плоди збирались та зважувались. Масу ягід, плодів та жолудів на усередненій пробній площі та біологічну урожайність на 1 га визначали за формулами наведеними у роботі [2].

Дослідження показують, що протягом року у раціоні кабана на Східному Поліссі переважають корми рослинного походження (29 видів – 89,0 %). Ця категорія кормів представлена: 5 видами дерев, 21 видом диких та 3-ма видами культурних трав. Підземні корми рослинного походження становлять 10,8 % від середньорічного раціону, з яких корені дерев – 7,9 %, корені диких видів трав – 2,9 % річного раціону. Надземна фітомаса трав та дерев споживається кабаном упродовж всього року, але у найбільшій кількості у квітні та листопаді. Плоди та насіння дерев становлять 6,6 % середньорічного вмісту шлунку, а саме: жолуді – 6,4 %, плоди лісової яблуні та насіння граба – по 0,1 %.

Велике значення у харчуванні кабана протягом року відіграють сільськогосподарські корми: зерно кукурудзи, вівса та пшениці (разом – 59,6 % середньорічного раціону). Найбільшу питому вагу серед названих кормів займає кукурудза (50,9 %).

Об'єми запасів потенційно доступних для кабана кормів тваринного походження можуть мати значну амплітуду коливань залежно від року спостережень, екологічних умов конкретного біоценозу, сезону. У харчуванні дикого кабана ця група кормів звичайно не перевищує 7 % від середньорічного раціону. Про параметри запасів цієї категорії кормів можна судити лише протягом конкретного року спостережень, тому нами вони не визначались.

Найвища частка підземних категорій спостерігається протягом двох періодів: на весні та восени. Протягом червня частка кореневищ у раціоні кабана також може займати значну частку раціону (9,7 %), що пов'язано зі зміною кормових та захисних стацій кабана у цей період року. Показники урожайності підземної фітомаси основних видів диких кормових рослин (табл. 1) наведені для критичних періодів року, коли ці корми можуть відігравати вирішальну роль у харчуванні кабана (не враховуючи підгодівлі тварин з боку людини).

У період з березня до травня у кормовому раціоні кабана в геометричній прогресії зростає частка надземної фітомаси трав, збільшуючись у квітні у 5 разів, а у травні – у 18,5 разів, порівняно з березнем. Протягом травня вона перевищує частки усіх інших кормів і становить 55,6 % від усього раціону.

**Табл. 1. Середня урожайність підземної фітомаси кормових трав на луках, пасовищах і болотах Східного Полісся України**

| Види рослин         | Параметри врожайності, кг/га |          |
|---------------------|------------------------------|----------|
|                     | початок квітня               | листопад |
| Осот жовтий         | 49-212                       | 67-263   |
| Кульбаба лікарська  | 48-76                        | 64-98    |
| Щавель кінський     | 64-315                       | 60-327   |
| Живокіст лікарський | 10-85                        | 13-82    |
| Лопух звичайний     | 74-198                       | 78-220   |
| Очерет тростинний   | 215-1890                     | 286-2190 |
| Рогіз вузьколистий  | 121-540                      | 132-584  |
| Очерет озерний      | 55-223                       | 58-235   |

У квітні-травні кабани частіше споживають молоді розетки осоту жовтого, гравілату міського, молоде листя грястиці збірної, польовиці гігантської та пагононосної, осоки заячої та волосистої, молінії голубої, пагони іван-чаю та хвощу польового; у червні – надземну фітомасу щучника дернистого, плетухи звичайної та польовиці гігантської та пагононосної; у липні – надають перевагу листю верби попелястої. Протягом жовтня-грудня серед надземної фітомаси трав у шлунках найчастіше трапляються листя гравілату міського, гадючнику в'язолистого та підмареннику чіпкого. У середньому частка зеленої надземної фітомаси у річному раціоні кабана становить 11,8 %. Нами розраховано показники урожайності основних видів кормових трав у різних категоріях насаджень (табл. 2). Найвища місткість по кормових травах реєструвалася незалежно від сезону року у вільшаниках, вербняках та ясенниках, а найнижча – у чистих сосняках та чистих березняках. Параметри сумарних запасів трав на одиницю площі кожного типу лісу не є показовими, адже у трав'яному покриві значну його частку можуть займати малоцінні у кормовому відношенні види, або такі, що зовсім не споживаються кабаном.

Високою продуктивністю кормів для кабана характеризуються сільськогосподарські угіддя, які межують з лісом. Цінними у кормовому відношенні для кабана є: плантації кукурудзи, вівса, картоплі, проса. Враховуючи те, що середня урожайність цих сільськогосподарських культур у фазі повної стиглості по зоні досліджень відома, нами подібні дослідження не проводились. Сільськогосподарські корми у великій кількості споживаються кабаном з середини липня, коли звірі часто відвідують поля з посівами зернових, поїдаючи зерно вівса, пшениці та інших зернових у фазі молочно-воскової стиглості та у вересні-жовтні, поїдаючи кукурудзу з качанами. Нами було встановлено, що урожайність озимого жита на момент молочно-воскової стиглості становить 3325-5874 кг/га. У місцях інтенсивного ведення мисливського господарства на кабана, у шлунках добутих тварин протягом всього року зустрічалося зерно кукурудзи, вівса, пшениці, але найбільш охоче кабани поїдають ці корми взимку.

На особливу увагу заслуговує оцінка запасів жолудів у пристигаючих та стиглих дібровах. Цей вид корму використовується кабаном з жовтня по квітень. Частка їх у середньорічному раціоні становить 6,46 %, у раціоні жовтня – 17,16 %.

**Табл. 2. Середня урожайність надземної фітомаси лісових трав у період максимального розвитку у різних категоріях лісів**

| Категорії лісу  | Види трав             | Урожайність, кг/га |          |
|-----------------|-----------------------|--------------------|----------|
|                 |                       | на 1 % покриття    | фактична |
| Сосняки         | грястиця збірна       | 28,3               | 318      |
|                 | ожика волосиста       | 17,5               | 78       |
| Сосново-листяні | іван-чай              | 184,0              | 2350     |
|                 | ожика волосиста       | 20,5               | 107      |
|                 | енотера дворічна      | 211,0              | 845      |
| Березняки       | польовиця гігантська  | 50,5               | 101      |
|                 | щучник дернистий      | 41,6               | 153      |
|                 | осока шершава         | 52,0               | 337      |
| Осичники        | осока заяча           | 46,3               | 320      |
|                 | гравілат міський      | 49,5               | 474      |
|                 | кульбаба лікарська    | 25,1               | 183      |
|                 | осот жовтий           | 283,5              | 3402     |
|                 | куничник наземний     | 67,7               | 4736     |
| Вербняки        | комиш озерний         | 163,0              | 1380     |
|                 | осока волосиста       | 96,2               | 5772     |
|                 | гадючник в'язолистий  | 113,2              | 728      |
|                 | підмаренник чіпкий    | 125,2              | 1252     |
| Вільшаники      | гравілат річковий     | 50,1               | 892      |
|                 | кропива дводомна      | 233,0              | 8167     |
|                 | щучник дернистий      | 55,2               | 1112     |
|                 | підмаренник чіпкий    | 112,8              | 905      |
|                 | ситник скупчений      | 51,7               | 259      |
| Дубняки         | польовиця пагононосна | 27,9               | 335      |
|                 | яглиця звичайна       | 33,1               | 1220     |
| Ясенники        | кропива дводомна      | 116,7              | 2749     |
|                 | гравілат міський      | 36,2               | 538      |
|                 | плетуха звичайна      | 39,1               | 427      |

Споживання жолудів тісно пов'язане з періодичністю плодоношення дуба. У зоні досліджень рясні урожаї жолудів спостерігаються 1 раз у 5-6 років. Важливо відзначити те, що порівняно з дубом звичайним, у дуба червоного менш виражена періодичність плодоношення. Цей вид дає, хоч і не рясні, але більш-менш постійні врожаї жолудів. Крім жолудів дуба у харчуванні тварин має значення і інше насіння, насамперед граба звичайного та клена гостролистого (табл. 3).

**Табл. 3. Врожайність жолудів дуба звичайного, насіння граба та клена гостролистого у чистих насадженнях віку стиглості, кг/га**

| Ступінь<br>плодоношення | Параметри врожаю лісового насіння, кг/га |               |               |
|-------------------------|------------------------------------------|---------------|---------------|
|                         | жолуді дуба                              | насіння граба | насіння клена |
| Високий                 | 2530                                     | 195           | 208           |
| Середній                | 1150                                     | 87            | 92            |
| Низький                 | 300                                      | 23            | 29            |

Плоди лісових порід споживаються кабаном у серпні, тому їх можна віднести до категорії основних сезонних. У зв'язку із цим нами були закладені постійні пробні площі у відповідних типах лісів, де протягом літньо-осін-

нього періоду проводилось визначення доступних запасів цих кормів. Запаси дикорослих плодових рослин визначались із розрахунку їх участі у підліску середньовікових та пристигаючих сосново-листяних, дубових та осикових насаджень з повнотою основного ярусу 0,5-0,6, а для груші та горобини – на галявинах змішаних сосново-дубових лісів, на вирубках, вздовж просік. Урожайність визначалась із розрахунку на 10 зареєстрованих плодоносних дерев (залежно від їх діаметру на висоті 1,3 м) (табл. 4).

**Табл. 4. Середні доступні запаси біомаси плодів у лісах Східного Полісся України**

| Діаметр<br>стовбура, см | Маса плодів за видами, кг біомаси на 10 дерев |                |          |
|-------------------------|-----------------------------------------------|----------------|----------|
|                         | яблуня лісова                                 | груша звичайна | горобина |
| 3                       | –                                             | –              | 2,3      |
| 4                       | –                                             | –              | 3,8      |
| 5                       | 6,4                                           | –              | 5,0      |
| 6                       | 11,2                                          | 6,8            | 6,9      |
| 7                       | 15,6                                          | 13,1           | 8,7      |
| 8                       | 18                                            | 19,4           | 10,5     |
| 9                       | 22,8                                          | 24,8           | 12,3     |
| 10                      | 6,2                                           | 32,0           | 13,9     |
| 11                      | 30,8                                          | 35,7           | 15,6     |
| 12                      | 35,4                                          | 41,1           | –        |
| 13                      | 38,2                                          | 45,3           | –        |
| 14                      | 43                                            | 50,9           | –        |
| 15                      | 46,8                                          | 57,0           | –        |

Аналізуючи результати досліджень, можна зробити наступні висновки:

1. Структура та склад раціону дикого кабана різноманітні за категоріями, життєвими формами та переліком видів, істотно залежать від зоогеографічної зони, а у межах конкретного біоценозу – від сезону року. Виходячи з середньорічної структури раціону, кабана, який мешкає у зоні Східного Полісся України можна вважати типовою рослинноїдною твариною.
2. Важливе значення у харчуванні кабана відіграють сільськогосподарські корми, особливо зернові культури, які споживаються тваринами протягом усього року, як на сільськогосподарських полях (у червні-липні), так і на підгодівлі. Серед інших основних кормів найчастіше і у найбільшій кількості споживаються наступні: надземна фітомаса трав – з середини весни до початку літа; корені та кореневища болотних трав – у червні, польових та лісових трав – восени; жолуді та плоди – переважно у жовтні та листопаді.
3. Серед різних категорій угідь найбільшою урожайністю коренів та кореневищ рослин, які споживає кабан, характеризуються окремі типи боліт, міжлісові луки та деякі типи пасовищ. Найбільшими запасами надземної фітомаси кормових трав відрізняються вільшаники, вербняки та ясенники, найменшими – чисті сосняки та березняки. Високою продуктивністю кормів для кабана у осінній період характеризуються стиглі дубові насадження, а також сільськогосподарські угіддя, які межують з лісом.

Незалежно від кормопродуктивності мисливських угідь вважаємо за необхідне проведення підгодівлі кабанів найбільш привабливими, переважно концентрованими сільськогосподарськими кормами (кукурудза, зерновідходи) у холодний період року, що дасть змогу утримувати високу щільність

тварин в угіддях без істотних збитків лісовому та сільському господарствам. Для покращення кормових угідь по кабану пропонуємо ширше вводити в культуру дуб червоний. Ця порода, порівняно з іншими видами дуба, має малу періодичність плодоношення і раніше вступає у цю фазу, а тому дає хоча й не дуже рясні, але постійні врожаї жолудів.

### Література

1. Бобринский Н.А., Кузнецов Б.А., Кузякин А.П. Определитель млекопитающих СССР. – М.: Просвещение, 1965. – 382 с.
2. Бондаренко В.Д. Біотехнія. Ч.1. – Львів, 1998. – 260 с.
3. Гулаков А.В. Радиоэкологический мониторинг диких промысловых копытных Юго-Востока Беларуси в постчернобыльский период// Автореф. дис. канд. біол. наук – Гомель, 2001. – 24 с.
4. Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др. Определитель высших растений Украины. – К.: Наук. думка, 1987. – 548 с.
5. Жизнь животных/ Под ред. В.Е. Соколова. – М.: Просвещение, 1989, т.7. – 429 с.
6. Козло П.Г. Роющая деятельность дикого кабана// Средообразующая деятельность животных. – М.: Изд-во АН СССР, 1970. – С. 69-73.
7. Козловский А.А. Лесные охотничьи угодья. – М.: Лесн. пром-сть, 1971. – 160 с.
8. Колосов А.М., Лавров Н.П., Наумов С.П. Биология промысловых зверей СССР. – М., 1961. – 280 с.
9. Краснов В.П., Гулик І.Т. Особливості весняного спаду рівня радіоактивного забруднення  $^{137}\text{Cs}$  м'язів дикого кабана на Центральному Поліссі України// Наук. вісник УкрДЛТУ: Зб. наук.-техн. праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2002, вип. 12.2. – С. 132-138.
10. Лебедева Л.С. Экологические особенности кабана Беловежской пуши// Учёные записки Московского городского педагогического института им. В.П. Потёмкина, т. 61. Зоология. – М., 1956, вып. 4-5. – с.
11. Майнхардт Х. Моя жизнь среди кабанов. – М.: Лесн. пром-сть, 1983. – 128 с.
12. Михалусев В.И., Гулаков А.В., Аверин В.С., Цуранков Э.Н. Гаврилов А.В., Толкачев В.И., Смирнов А.А. Ботанический состав содержимого желудка и анализ расчетных суточных рационов диких копытных// Проблемы лесоведения и лесоводства. – Гомель, 1997, вып. 45. – С. 247-253.
13. Охотоведение/ Под ред. В.Ф. Гаврина. – Киров, 1970, т.1. – 285 с.
14. Петров М.Ф. Питание кабана (*Sus scrofa* L.) в зоне Чернобыльской катастрофы на территории Украины// Проблемы Чернобыльской Зоны відчуження. – К.: Наук. думка. – 1996, вип. 3. – С. 69-81.
15. Рамлев Е.А. Влияние диких копытных на древесно-кустарниковую растительность Беловежской пуши// Беловежская пуша. Исследования. – Минск: Урожай. – 1969, вып. 3. – С. 109-119.
16. Формозов А.Н. Звери, птицы и их взаимосвязи со средой обитания. – М.: Наука, 1976. – С. 80-82.
17. Щаблина Т.Б. Копытные Беловежской пуши// Труды ин-та морфологии животных им. Северцова. – М.: Изд-во АН СССР. – 1955, вып. 15. – С. 5-117.

УДК 630\*5 Ст. наук. співроб. Ю.С. Шпарик, канд. с.-г. наук – УкрНДІгірліс

### ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИК ДЕРЕВОСТАНУ БУКОВОГО ПРАЛІСУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Розглянуто взаємозалежність структури та характеристик підросту букового пралісу Угольсько-Широколужанського масиву. За результатами формування ГІС всіх дерев на 10-гектарній пробній площі та обліку природного відновлення на 160 площадках розраховано такі кореляційні зв'язки: найбільш тісним є прямий зв'язок між запасом деревини та кількістю підросту ( $r = 0,395$ ); для окремих висотних груп найтісні-